

ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆԻ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՏՈՐԻՆ ԾՆՈՒՆԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ

1947-ին, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի տպարանէն լոյսին կու գար Յակոբ Օշականի 672 էջերու մէջ խտացած Հայ Գրականութիւն Հատորը, որ կոչուած էր դառնալու դասագիրքը գէթ յաջորդող մի քանի տասնամեակներու Սփիւռքի երկրորդական վարժարաններու եւ ուսումնական այլ հաստատութիւններու բարձրագոյն դասարաններու ուսանողութեան:

Այս գիրքին ծնունդը ունի իր պատմութիւնը, որ այլ բաներու կողքին մասամբ կ'արտացոլացնէ նաեւ Սփիւռքի մէջ գիրք հեղինակելու եւ գալն լոյսին բերելու ոգիսականը:

Մեզի համար որոշ չէ, թէ Օշական ե'րբ, ինչո՛ւ եւ ինչպէ՛ս լղացած է հայ գրականութեան դասագրքային հատորի մը ի'ր պատրաստութեան գաղափարը, սակայն այդ մասին մեզի ծանօթ առաջին ակնարկութիւնը կ'երթայ 1926 Նոյեմբեր 24-ին, երբ այդ թուակիր եւ Նիկոսիայէն վահան թէքէեանին¹ ուղղած իր նամակին վերջին հատուածին մէջ, դժգոհանքի որոշ գունաւորումով մը կը գրէ. «Գիրքը² արդէն մոռցած եմ ... Մեղք եղաւ ահագին աշխատանքին ...»³:

Սակայն, ինչպէս յետագայ տուեալները կը հաստատեն, գիրքը որոշապէս հեռու է եղած հրատարակութեան պատրաստ վիճակի մը մէջ ըլլալէ:

Կը թուի թէ այս գիրքին պատրաստման թէ հրատարակման հարցերը կը տրուին մոռացութեան կամ ի պահ կը դրուին՝ գուցէ գեղեցիկ օր մը անոր վերադառնալու փափաքով: Այս նիւթին, մեզի ծանօթ, յաջորդ արծարծումը կը կատարուի 1934-ին, երբ

Կիպրոսի մէջ կը կազմուի, Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան ուսուցչակազմէն բաղկացած Քննող Թանձնաժողով մը, որ պիտի շունչ ու մարմին տար Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Կեդրոնի դասագիրքերու պատրաստութեան ծրագիրին, որ չէր սահմանափակուէր լոկ հայ գրականութեան կամ հայոց պատմութեան դասագիրքի մը հրատարակումով, այլ կը նպատակադէր աւելի լայն ընդգրկում՝ հայկական երկրորդական վարժարաններու կրթական ծրագիրին ամբողջական դասագիրքերու շարք մը, բոլոր նիւթերուն վերաբերող:

Այս առթիւ հրատարակուած յայտարարութիւնները անպատասխան չեն մնար: Անոնց կ'արձագանգեն Նշան Սաթճեան, Մանասէ Շնորհօքեան, Թարութիւն Աստուրեան, Գէորգ Մեսրոպ եւ ուրիշներ: Սակայն, կանխելով դէպքերուն ընթացքը, նշենք թէ, ժամանակի ընթացքին, ծրագիրը իր լայն տարողութիւնը կը կորսնցնէ, տակաւ կը կծկուի, մինչեւ որ «այս գեղեցիկ գործը» կը վիժի «առանց որեւէ արդիւնք տալու»⁴:

Թանձնաժողովի սկզբնական կազմին գլխաւոր դէմքը կը հանդիսանայ Օշական, իսկ անոր մեկնումէն ետք, 1934-ին, երբ վահան թէքէեան կը պաշտօնակոչուի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւն, ան նոր թափով կը ձեռնարկէ ծրագիրին իրագործումին:

Թէքէեան, որ ծանօթ էր Օշականի որակին, չի լիշեր վերջինիս "դասագիրք"ը ու նոյնիսկ կը զարմանայ անոր գոյութեան, սակայն անմիջապէս կ'որդեգրէ գաղափարը ու կը մղէ Թանձնաժողովը այդ ուղղութեամբ, եւ Օշականի ուղղուած իր 18 Յունուար 1935 թըւակիր նամակով կը ջանայ խանդավառել զայն, որ այնքան ալ ջերմ չի թուիր ըլլալ այս ուղղութեամբ, ու կը յայտնէ, թէ «երէկ նիստ ունեցանք իբրեւ դասագիրքերու յանձնաժողով եւ միաձայնութեամբ որոշեցինք, է՛ն առաջ, որ քու հայերէնի դասագիրքիդ ձեռագիրը ուզենք եւ տպագրել տանք Բարեգործականին: Ճիշդ է որ մութին մէջն ենք, ե՛ս մանաւանդ՝ որ հոս միայն լսեցի անոր գոյութիւնը, թէեւ այս վայրկեանիս կ'անդրադառնամ որ ան է հաւանօրէն՝ որուն մէկ քանի էջերը, մէջտեղերէն, 4-5 տարի առաջ զրկած էիր ինծի Փարիզ: Ըսինք որ ասկէ առաջ զայն չներկայացնելուդ պատճառը - անդամակցութիւնդ Թանձնաժողովին - վերցած էր հիմա եւ դուն ու մենք կրնայինք ազատօրէն յանձնել եւ ընդունիլ ձեռագիրդ: Այս մասին պաշտօնապէս ալ գրուեցաւ կամ իսկոյն պիտի գրուի քեզի: Իմ կողմէս կը խնդրեմ որ շուտով գոհացում տաս առաջարկին, որպէսզի գոնէ այդ մէկը պահանջնե-

րուն կարելի եղածին չափ շուտով գոհացած ըլլալ: Փորձով կ'ըզգամ, գալէս ի վեր, հալերէնի դասագիրքի պակասին աղէտը տղոց եւ տառապանքը ինծի համար»⁵:

Այս նամակէն նուազ քան շաբաթ մը ետք, 24 Յունուար 1935 թուակիր նամակով մը Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան Ընդհանուր Տնօրէն Գրիգոր Կիրակոսեան կը հրաւիրէ Օշականը որ ղրկէ իր պատրաստած հայ գրականութեան դասագիրքը⁶:

Կը թուի, թէ Օշական, քաջալերուած Թէքէեանի ներկայութենէն, նոր թափով կը վերսկսի ի պահ դրուած դասագիրքին աշխատանքին: Յետագայ բերուած անտիպ նամակներուն մէջ կը ներկայացնենք այս առընչութեամբ Օշական-Կիրակոսեան նամակագրութիւնը⁷, ուրկէ պարզ կը դառնան գիրքին բովանդակութիւնը, կառուցը, գիրքին պատրաստութեան մեկնակէտերը եւ Օշականի մանկավարժական հայեացքները:

Թէքէեան, իբրեւ այս Յանձնաժողովին ամենէն հեղինակաւոր դէմքը, կու տայ իր կարծիքը՝ գրաւոր:

Հետեւեալ էջերուն մէջ կու տանք նաեւ այդ գրաւոր անտիպ⁸ կարծիքը, որուն կողքին կու տանք նաեւ դա՛րձեալ գրաւոր եւ անտիպ կարծիքը Նշան Սաաթճեանի կողմէ ներկայացուած հայ գրականութեան հատորին մասին, նպատակ ունենալով գէթ այդ ձեւով մասնակի հէնք մը լառաջացնելու եւ բաղդատութեան եզր մը գոյացնելու անոնց միջեւ:

Պաշտօնապէս ներկայացուած այս տեղեկագրերէն անկախ՝ 5 Յուլիս 1935 թուակիր նամակով մը Թէքէեան իր կարծիքը կը փոխանցէ Նշան Սաաթճեանին⁹:

Միւս կողմէ, շատ հաւանական է որ Թէքէեան եւ Օշական այս առընչութեամբ նամակներ փոխանակած ըլլան, միտքեր արծարծած ու գնահատումներ բանաձեւած: Դժբախտաբար, սակայն, այդ նամակագրութեան մա՛նաւանդ Թէքէեանի բաժինը կը թուի թէ տակաւին կը մնայ անյայտ, մինչ Օշականէն կան հատուկենտ նամակներ¹⁰, որոնք նոյնպէս ամբողջականօրէն չեն լուսաւորեր Օշական-Թէքէեան լարաբերութիւնը՝ դասագիրքին առընչութեամբ:

Հ. Բ. Ը. Միութեան դասագիրքերու ծրագիրին տապալումէն ետք, կը թուի թէ դարձեալ շրջան մը մութին մէջ կը մնայ Օշականի Հայ Գրականութիւն դասագիրքին ճակատագիրը, հակառակ կատարուող հաւանական խօսակցութիւններուն, որոնք, կ'ենթադրենք, տեղի ունեցած պէտք է ըլլան Երուսաղէմի մէջ, ուր Օշական կ'անցնի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութենէն ետք՝ հայ գրականութիւն դասաւանդելու համար ճեմարանականներուն:

1942 Յուլիսին ետք լույսին կու գայ այս հատորը¹¹, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի տպարանէն: Սակայն, մեր ունեցած նիւթերը չեն թոյլատրեր յստակ եւ ամբողջական պատկերացում մը կազմելու Օշականի այս հատորին լույս ընծայման առիթին եւ տուեալներուն մասին:

Գիրքի պատրաստման ողիսականին մասին առկայ յարաբերաբար ամբողջական տուեալներէն կարելի է եզրակացնել, որ գիրքին գաղափարն ու անոր գոնէ կարգ մը հատուածները ծնած էին արդէն 1926-ին: Հաւանաբար Օշականի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան մէջ դասաւանդութեան տարիները աւելի իրապաշտութիւն, ձեւ, կերպարանք ու տարողութիւն տուին հատորին մշակման գործին (հեղինակներ, նիւթերու ընտրութիւն, դասի կառուց, եւն.): շեշտակիօրէն աւելցնելով Օշականի յետեղեռնեան մանկավարժական փորձառութիւնը: Արդարեւ՝ Մուշեղ Իշխան, Մելգոնեանի մասին իր յուշերուն մէջ, անդրադառնալով հայերէնի դասաւանդման, կը նշէ թէ Օշական գրեթէ չէր գործածեր դպրոցական դասագիրքը եւ փոխարէն՝ կը պատուիրէր ընդօրինակել գրական այն ստեղծագործութիւնները, որոնց վերլուծումն ու դասաւանդումը կը կատարէր ինք¹²:

Կը թուի թէ գիրքին երկնումին վճռական այս երկրորդ հանգրուանէն ետք, երրորդ եւ եզրափակիչ փուլը կը հանդիսանայ Օշականի Երուսաղէմի գործունէութիւնը, ուր ան «դպրոցական պահանջներին ընդառաջելով»¹³ վերջնական ձեւ կու տայ հատորին, ունենալով «պաշտպանութիւնը Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Աթոռոյն, ուրկէ անիկա գտած է ոչ միայն դասական "հովանին", այլ իր իսկ նախատարր անունդը»¹⁴: Այլ խօսքով՝ Երուսաղէմը, իր Հայոց Պատրիարքարանի հարուստ մատենադարանով եւ Պատրիարք Հօր օրհնութեամբ, կը բերէ վերջին եւ դրական նպաստը այս գիրքին ծնունդին¹⁵:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 1

Յ. Օշականէն՝ Գրիգոր Կիրակոսեանին.

1935 Փետր. 6

Երուսաղէմ

Մեծայարգ Տիար Գ. Կիրակոսեան

Ընդհանուր Տ[նօրէն] Մելքոնեան Հաստատութեան

Նիկոսիա

Մեծայարգ Տէր,

Յունվ. 24ի ձեր հրաւերին ի պատասխան կը դրկեմ գործը ձեր

ու յանձնաժողովի պ. անդամներուն ուշադրութեան յանձնելով
հետեւեալ կէտերը.

ա)- Ղրկուած տետրակներուն մէջ մշակուած են 36 *նիւթ*: Ասոնց մէջ intervalé են ուրիշ տասը կտորներ եւս: Այնպէս որ բնագիրներու թիւը կը հասնի 46ի: Տետրակներուն պատրաստութեան ատեն ծրագիրս էր երկու հատոր: Այժմ կը վերածեմ *միայն մէկի*: Ու պակաս կտորներուն մասին անհրաժեշտ կը նկատեմ թուել հետեւեալ անունները, որոնցմէ քաղուելու են բնագիրները (*Եղիա, Պարթեւեան, Ծաքլեան, Որբերեան, Սեղբոսեան, Յարութիւնեան, Մալեգեան, Թերզեան, Տ[իկիկ] Եսայեան, Եղիշէ Դուրեան, Արփիարեան, Հ. Ասատուր, Զարեան, Հրանդ, Սեւակ, Զեօկիւրեան, Բարսեղեան: Արեւելահայերէն՝ Ծիրվանգադէ, Ռաֆֆի, Նար-Դոս, Դ. Տեմիրճեան, Տէրեան, Մուրացեան, Աթովեան*): Այս ցուցակը կ'ընդգրկէ Արեւմտահայերը *լիովին*, Արեւելահայերը՝ իրենց կարկառուն դէմքերուն մէջ:

բ)- Նոր դրուելիք կտորները պիտի չենթարկուին մանրամասն executé վերլուծումին, այլ պիտի պարունակեն միայն *յատակագիծներ*, բնագրէն բխող: Այս յատակագիծները կ'ունենան ա)- Բառերու եւ ծանօթութեանց անհրաժեշտ բաժին մը, բ)- Գրողին վերայ կենսագրական փոքր նշմար մը, ինչպէս են արդէն գրուածները գործին մէջ, գ)- Բնագիրը լուսաւորող ու գրական ճաշակը սրող զանազան հարցումներ, դ)- Ծարադրական մասերու ցուցմունք (ոչ ամենուն վրայ): Ենթադրելով որ այս *կտորները* իրենց յարակից բլաններով գրաւեն 3-4 էջ, կ'ունենանք 80ի մօտ էջերու յաւելում մը:

գ)- Անհրաժեշտ չեմ նկատեր քերականական մասը, որ կրնայ ջնջուիլ:

դ)- Ութը տասը առաջնակարգ հեղինակներէ մէյ մէկ ուրիշ texte ալ աւելցնել:

ե)- Պ. յանձնաժողովը կրնայ անուանել ուրիշ հեղինակներ եւրս, որոնք վրիպած են իմ ուշադրութենէս, պայմանաւ որ գրագետի որոշ դէմք մը յայտնաբերուի անով:

զ)- Այն պարագային երբ գործը կը նկատուի տպագրութեան յարմար, ձեռագիրները կը դարձուին ինձի, ու անոնց դասաւորումը, բաշխումը կ'ընեմ հոսկէ, դրկելով ձեր ցոյց տուած հասցէին պրակ առ պրակ, քանի մը հատը միասին: Նոր առնուելիք բնագիրները ինձմէ բացառիկ ժամ ու աշխատանք չեն պահանջեր: Յատակագիծներու կազմութիւնը գրեթէ բնագրական է իմ մօտ:

է)- Յառաջաբանի մը մէջ պատկերել գիրքին ոգին, վերլուծու-

մը՝ բլանները executé ընելու ընդհանուր քանի մը եղանակներ:

ը)- Կցել գիրքի վերջին ամփոփ 1-2 պրակ բոնող ուրուագիծ մը արեւմտահայ գրականութեան պատմութեան, ժամանակի եւ դրպրոցներու գլխաւոր ցուցմունքներով:

Ձեր որոշումին, դիտողութիւններուն սպասելով

Յարգանքով

Յ. Օշական

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 2

Գ. Կիրակոսեանէն՝ Յակոբ Օշականին

Նիկոսիա, 29 Մարտ 1935

Մեծայարգ

Տիար Յ. Օշական

Երուսաղէմ

Յարգելի Տիար,

Կը հաստատենք մեր Փետր. 8 թուակիր նամակը, որով ծանուցած էինք Ձեր դրկած ձեռագիրներուն ստացումը:

Ձեր դասագիրքին ուսումնասիրութիւնը աւարտած եւ Ձեր 6 Փետր[ուար]ի նամակով մեր ուշադրութեան յանձնուած կէտերն ալ քննուած ըլլալով Դասագիրքերու Յանձնաժողովին կողմէ, կը փութանք Ձեզի յայտնել թէ Ձեր գործը ընդունուած է հրատարակութեան համար, տպագիր պրակը 2 ու կէս ոսկի վարձատրութեամբ. սակայն Ձեզի կը ներկայացնենք ստորեւ մեր կատարած աշխատանքին եզրակացութիւնը, փութով կարենալ ձեռնարկելու համար տպագրական գործին.

1.- Համաձայն ենք որ գիրքը ունենայ Յառաջաբան մը եւ վերջը դրուելիք 2 պրակ բոնող ամփոփ ուրուագիծ մը արեւմտահայ գրականութեան պատմութեան մասին:

2.- Համաձայն ենք նոյնպէս որ Ձեր արդէն մշակած 36 կտորներուն վրայ, ըստ Ձեր առաջադրութեան, աւելցուին կարգ մը նոր կտորներ եւս՝ առնուած Եղիայէն, Պարթեւեանէն, Ծաքլեանէն, Որբերեանէն, Սեդրոսեանէն (Լ. Ծանթ), Յարութիւնեանէն, Մալէգեանէն, Թերզեանէն, Տիկ. Եսայեանէն, Եղիշէ Արք. Դուրեանէն, Արփիարեանէն, Հ. Ասատուրէն, Զարեանէն, Հրանտէն, Սեւակէն, Չէօկիւրեանէն, Բարսեղեանէն, Ծիրվանգաղէն, Ռաֆֆի-

էն, Նար-Դոսէն, Դ. Տէմիրճեանէն, Տէրեանէն, Մորացաճէն եւ Արովեանէն: Պիտի փափաքէինք որ չմոռցուէր կտորներ առնել նաեւ արեւմտահայ գրողներէն՝ Չրաքեանէ, Մրմրեանէ, Սրմաքէշ-խանլեանէ, Միք. Կիրճեանէ, Յ. Օշականէ՝ եւ Զարիֆեանէ, իսկ արեւելահայերէն՝ Զօրեանէ, Չարենցէ, Բակունցէ, Նազարեանցէ, Նալպանտեանէ եւ Պատկանեանէ: Կարելոր կը նկատենք նաեւ որ տեղ տրուի "Հայկ Դիցագն"-էն էջի մը թարգմանութեան:

3.- Կ'ընդունինք որ նոր առնուելիք կտորները չենթարկուին մանրամասն վերլուծումի, ինչպէս եղած են ուրիշներ, այլ պարունակեն միայն բնագրէն բխող բացատրական լատակագիծեր: Ասոնք պիտի ունենան՝ ինչպէս կ'ըսէք.

ա) Բառերու եւ անհրաժեշտ ծանօթութեանց բաժին մը.

բ) Գրողին վրայ կենսագրական հակիրճ նշմար մը.

գ) Բնագիրը լուսաւորող եւ գրական ճաշակը սրող զանազան հարցումներ.

դ)- Ծարադրական ցուցմունք:

4.- Համաձայն ենք որ ջնջուի քերականական մասը:

5.- Փափաքելի է որ աշխարհագրական, պատմական եւ այլ ծանօթութիւնները, որոնք հատուածներու կը հետեւին եւ երբեմն չափազանց ընդարձակ են, տրուին իրենց նուագագոյն սահմանին մէջ:

Նոյնպէս գրական վերլուծումները, որոնք երբեմն տարապայման կերպով ընդարձակ են, քիչ մը ամփոփուին:

6.- Անհրաժեշտ է որ ձեռագիրները ամբողջութեամբ վերատեսութեան մը ենթարկէք եւ այդ առիթով սրբագրուի ամենաթելեւ հեգնական շեշտն անգամ որ տեղ տեղ կ'երեւայ այս կամ այն հեղինակին մասին խօսուած ատեն. օրինակ՝ "Առ Զեփիոն Ալեմտաղի" կտորին ծանօթութեան մէջ (ճրդ. "Մեծաթոիշ" որակում) Խրիմեանի, Ալիշանի եւ Բագրատունիի, եւն.:

7.- Փափաքելի է որ միատեսակ ըլլան ծանօթութեանց բաժնի բոլոր վերնագիրները (օրինակ՝ «Բառեր», «Բառ եւ Ծանօթութիւն», «Բացատրութիւններ» նոյն խմբաւորումին տարբեր խորագիրներն են Փաւստոսի, Խրիմեանի եւ Պէշիկթաշլեանի կտորներուն հետեւող բացատրութեանց մէջ գործածուած):

Նոյնը նաեւ՝ միւս խմբաւորումներու խորագիրներուն համար:

8.- Հեղինակներու մասին տրուած կենսագրական եւ գնահատական հակիրճ ծանօթութեանց մէջ անհրաժեշտ կը տեսնենք յիշատակումը հեղինակներու գէթ կարելոր գործերուն: Նոյնիսկ լաւագոյն պիտի ըլլար որ այս մասը քիչ մը աւելի ընդարձակ բոցը-

ւեր իր ամբողջութեանը մէջ¹⁶:

Այս առթիւ թելադրութիւն մը: Լաւագոյն չպիտի՞ ըլլար առնել Երուանդ Օտեանէն երգիծական կտոր մը, որպէսզի իր դէմքը յայտնուէր լրիւ: Եթէ չէք ուզեր արդէն դրուած կտորը վերցնել՝ պէտք պիտի ըլլայ տալ նաեւ երգիծական գրուածք մը, ճանչցնելու համար երգիծաբանը:

9.- Տրուած ըլլալով որ գործը ամբողջութեամբ աչքէ պիտի անցընէք եւ նոր կտորներ պիտի աւելցնէք հիներուն վրայ, անհրաժեշտ է որ աստիճանաորում մը հաճիք ընել անոնց դասաւորումին մէջ, դիւրինէն դժուարը, որպէսզի դասագիրքը օգտակար կերպով գործածուի նախակրթարաններու վերի երկու դասարաններուն եւ երկրորդական վարժարաններու մէջ հաւասարապէս:

Ձեռագիրները ամբողջութեամբ Ձեզի կը վերադարձնենք ապահովագրեալ ծրարով: Կը խնդրենք որ ծրագրուած աշխատանքը կատարելէ յետոյ հաճիք մաս առ մաս դրկել մեզի, որպէսզի աչքի առջեւ ունենանք վերջնական ձեւը եւ կարգադրութիւններ ընենք տպագրութեան մասին:

Հաճեցէք մեզի հաղորդել նաեւ թէ Երուսաղէմի տպարանը կրնա՞յ գոհացուցիչ կերպով կատարել տպագրական գործը. այդ պարագային դիւրին պիտի ըլլար փորձերու սրբագրութեան աշխատանքը եւս, զոր հաւանօրէն պիտի փափաքէիք անձամբ ընել կամ գէթ մասնակցիլ անոր:

Կը խնդրենք որ այժմէն կարգ մը անհրաժեշտ ցուցմունքներ ընէք նաեւ տպագրական տառերու մասին: Տարակոյս չկայ թէ հատուածները, բառերը, վերլուծումները, հրահանգներն ու շարադրութիւնները կը պահանջեն զատ զատ կամ գոնէ 3-4 տեսակ տառերու գործածութիւնը:

Պիտի փափաքէինք որ գիրքը ներկայանալի ըլլար նաեւ իր ծաւալով, եւ այս առթիւ կը խորհինք որ հարկ է գայն քիչ մը աւելի մեծ բոցնել քան ճող. *Մեղրագետը*: Այս մասին դուք բան մը ունէի՞ք արդեօք աւելցնելիք:

Սպասելով Ձեր լուրերուն,

Յարգանքով

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆ

Գ. Կիրակոսեան

Մեծ. Տիար Գ. Կիրակոսեան
Ընդ. Տ. Մ. Կ. Հաստատութեանց
Նիկոսիա

Մեծաշարգ Տիար,

Ընդունած եմ Ձեր 29 թուակիր եւ ապահովագրեալ ծրար-ձեռագիրը: Պարտք կը զգամ շնորհակալութիւն յայտնելու Ձեզի եւ պատ. Յանձնաժողովին՝ կատարուած ընտրութեան համար:

Ձեր նամակին զանազան բարակրաֆներով կը յայտնէք կարգ մը դիտողութիւն-թելադրութիւններ որոնց, կը պատասխանեմ:

1- Յառաջաբանը կը գրուի: Բայց վերջը դրուելիք ուրուագիծը (Հ.Գ. պատմութեան) չի՞ կարելի հանել իր ծրագրային կազմէն ու վերածել - միշտ ամփոփ - Արեւմտահայ Գրականութեան պատմութեան մը, սանկ 120-150 էջոց: Ներփակ ձեր նկատառումին յանձնուած ծրագիրը կը խնդրեմ որ ենթարկէք լուրջ քննութեան: Այս փոքր յաւելումը գիրքին տարողութիւնը պիտի ընդարձակէր: Ի յառաջագումն յանձն կ'առնեմ այդ մասին ձեռագիրը ամբողջութեամբ ենթարկել յանձնաժողովին անաշառ դիտողութեանց, վասնզի խելամուտ եմ իմ դիրազգածութեանց տագնապին: Բայց դպրոցական աշխատանք մը վեր է հեղինակի մը համակրանք-հակակրութիւններէն: Այդ հարցին շուրջ երբ երկուստեք ապահովութիւն ստեղծուի, կը խորհիմ թէ գիրքը պիտի շահի թէ նխապէս թէ բարոյապէս: Նխապէս՝ վասնզի դասագիրքին այդ մասը պիտի լրացնէ գրականութեան մը պատմութեան պակասը: Բարոյապէս՝ վասնզի աշխատանքը պիտի բարձրանայ գրական շնորհի: Երբ համաձայնութիւն գոյանայ այս մասին, այն ատեն ձեր նամակին ճող բարակրաֆով թելադրած դիտողութիւնը կը դադրի ինքնին: Այլապէս հեղինակներու գլխաւոր գործերուն թումը կրնայ անելցուիլ, բայց դժուար է վերստին խմբագրել այդ կենսագրական-գրական հակիրճ ծանօթութիւնները, գիրքին մարմինին մէջ համեմատութիւն մը պահելու տեսակէտէն:

Անձնական փորձառութենէ գիտեմ որ կտորի մը վերլուծումը այնքան աշխատանք կը պահանջէ որքան կենսագրական այդ ծանօթութեան ընդլայնումը, դասաւանդութեան ատեն, ժամի տեսակէտէն ալ: Իմ նախասիրութիւնս կ'երթայ առաջին կարելիու-

թեան: Կ'ըսեմ ասիկա՝ կանխաւ ծանօթ ըլլալով աշխատանքին խմբագրական դժուարութեան, վասնզի ինչ որ ըրեր եմ տարիններու ընթացքին,-- ընդարձակ ուսումնասիրութիւններ-- զիս վարժեցուցած են այս աշխատանքին: Հիմա ներհակ մարզանք մը կը հարկադրեմ միտքիս: Ամէն պարագայի, կու տաք ձեր որոշումը:

2- Ուրիշ (6) բարակրաֆով մը կը շեշտէք պէտքը ձեռագիրը անգամ մըն ալ քննութեան ենթարկելու, անկէ պակսեցնելու համար *հեզմական շեշտը*: Ես չգտայ այդ շեշտը այդ հատորին մէջ: Ամէնէն աւելի փորձանաւոր մասը Պ. Զօպանեանին նուիրածը պիտի ըլլար: Կարդացի ու տեսայ որ ոչինչ կայ հերետիկոսական: Արդէն դասագիրքը, իբր հասարակաց բեմ մը, վեր է այդ փոքրութիւններէն: Ձեզի չափ ես ալ բծախնդիր եմ այդ մասին: Քննադատութիւն չէ որ կը գրենք, այլ դասագիրք:

3- Դասաւորման խնդիր:

Ահա թէ ինչպէս է ծրագիրը: Գիրքը պիտի պարունակէ 4 գլուխաւոր մասեր:

Ա.ին մէջ որ նկատի ունի նախակրթարանի 5-6րդ դասարանները՝ կտորները պիտի ըլլան դիւրին, ընդհանրապէս հիմներէն, դասականներէն եւ թմանթիքներէն (մերը անշուշտ) վերցուած: Թիւր՝ 60-էն 80 կամ հարիւր- երկու տարուայ ընթացք: Իւրաքանչիւր հատուածին պիտի ընկերանան ա)- *բառ եւ ծանօթութիւն*. բ)- *հակիրճ կենսագրական ակնարկ մը*. գ)- *հարցարան մը* (առաւելապէս գաղափարներու վերլուծում եւ գրական ճաշակի կազմում). դ)- *շարադրութիւն մը*:

Բ.ին մէջ որ նկատի ունի 7րդ դասարանները՝ մուտք ունին դժուար կտորները մասնաւորաբար արեւմտահայ գրականութենէն: Իբր ծաւալ իւրաքանչիւր կտոր պիտի չանցնի 2 երես էջը: Այդ հատուածին կ'ընկերանան ա)- *բառ եւայլն*: բ)- *վերլուծական յատակագիծ* (բերանացի կամ գրաւոր իրագործելի) որ *ոճի*, *լեզուի*, *դպրոցի*, *ոգի* հարցերուն շուրջը պիտի դառնայ ու պիտի բխի կտորէն. գ)- *հեղինակը*. դ)- *շարադրական մրցանք*:

գ)- *Իրագործուած վերլուծումներ*, որոնց նմոշները տեսաք ծրագրին քննութեան ատեն: 15-20 հատ, զանազան սեռերէ: Ասոնք անջատուելով գործին մարմինէն ու տարուելով իրենց բաժինին մէջ այլեւս գիրքին *mesure*ը չեն վտանգեր: Ասոնց "երբեմն չափազանց ընդարձակ" նկարագիրը ինքնին կը դադրի երեւալէ:

դ)- *Գրականութեան պատմութիւն*, որուն ծրագիրը ներփակ կը գտնէք:

Այսպէս դասաւորուած գիրքը լուծած կ'ըլլայ *Դասագիրքին*

հարցը որ ամենէն դժուարն է ինծի համար: Երկու երեք տարիներու վրայ երկարող այս ընթացքին մէջ ես նկատի ունեցեր եմ ժամանակի հարցը: Գիտեմ որ այդ դասարաններուն մէջ հայ[երէն]ը իբր ժամ ունի շատ շատ երեք: Մէկը՝ շարադրութիւն, մէկը՝ ընթերցում, մէկը՝ բացատրութիւն: Այսպէս տնտեսութեամբ, գիրքը կու տայ անհրաժեշտ նիւթը դասին ու պահերուն:

4- Տպագրութիւն եւ թեքնիք դիտողութիւններ:

Խօսեցայ վանքին տպարանի տեսչութեան: Ահա իրենց պայմանները

ա)- 33 տող, 11 սանթիմ լայնքով. 2000 օրինակի համար կը պահանջեն ֆորմային երեքուկէս ոսկի, թուղթ[եւ] կազմ մէջը: Չեն խառնուիր փորձերու սրբագրութեան որ առանձին գործ մըն է եւ որուն համար ալ վճարում անհրաժեշտ է:

բ)- Ունին չորս տեսակ տառեր. գործածելի համաձայն հեղինակին ցուցմունքներուն:

գ)- Կ'ուզեն որոշ հրահանգ որպէսզի թուղթին գոմանտը տան: Հոսկէ գնուած թուղթը սուղ է:

դ)- Գիրքը կ'ունենայ հաւակնութիւնը ընթացքներուն:

5- Դուք այս մասին որոշումի մը գալէն յետոյ բանակցութեան կը մտնէք Պատրիարք Սրբազանին հետ, որուն պէտք է ուղղուին տպագրութեան հետ կապ ունեցող ամէն նիւթեր:

6- Իմ մտքիս մէջ աշխատանքին մարմինն է 30-40 ֆորմա: Երեք տարուայ ընթացք: Մեղրագետէն քիչիկ մը ընդարձակ:

7- Նոր առնուելիք կտորներուն վրայ կատարուելիք աշխատանքը կը դրկեմ ձեզի որպէսզի թելադրութեանց կարելիութիւն ստեղծուի:

8- Գիրքին մէջ պիտի պահուի տառերու (ըստ իրենց բաժինին) միօրինակութիւնը:

9- Նոր կտորներու մէջ ծանօթութիւնները կը պահուին սեղմ: Հիները դժուար է փոխփխել կամ վերստին գրել:

Ահա գլխաւոր կէտերը որոնց շուրջ ձեր բարեացակամ ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ: Դասագիրքը պէտք է ինքզինքը փրկէ թէ իբր ձեւ, թէ իբր խորք: Հայերէնի դասը ամենէն ապերախտներէն է: Կտորները (անընթ.) անկէ ներս ու սպասել անոնց օգտաւէտ մշակմամբ մը մատուցուիլը ուսանողներուն, շատ վստահիլ կը նշանակէ: Ու ատոր իրաւունքը չունինք: Կտորները բզիկ բզիկ բերել, ուսուցչին անձնական բաժնին վրայ invasionով մը, գործը հանել է դպրոցական նկարագիրէն: Փափաքս է կենալ երկու եղանակներուն միջինին: Ու ստեղծել կարելիութիւն որպէսզի կտորը

ներկայացնէ գեղեցկութիւն՝ որքան շահեկանութիւն որ տպաւորուի ուսանողին մէջ:

Բարի կ'ըլլաք, կը խորհիմ, ինծի հաղորդել պատ. Յանձնաժողովին ալ նկատողութիւնները այս պարզումներուն մասին:

Յարգանքով

Յ. Օշական

*Ծրագիր
Արեւմտահայ Գրականութեան Պատմութեան*

Ա. ԳԼՈՒԽ

1-Նախապայմաններ

ա)- Մեր ժողովուրդին իմացական վիճակը ԺԹ.րդ դարու կիսուն:

բ)- Գրաբար

գ)- Աշխարհաբար

դ)- Ուսումնական

} գրական էջեր (անընթ.-)
հետաքրքրութիւններ-Եւրոպա

2- Սկիզբը

ա)- Բազմալէզ

բ)- Մասիս

ԳԼՈՒԽ Բ.

Սահմանադարական սերունդ

1- Ռուսինեան

2- Զօրայեան

3- Ոսկան

4- Օտեան

} օգտապաշտներ

1- Ալիշան

2- Պէշիկթաշլեան

3- Դուրեան

} առաջին
րոմանթիք մեծ
մեծ բանաստեղծները

1- Թերզեան

2- Սեթեան

3- Չերազ

4- Պէրպլերեան

5- Աճեմեան

6- Եղիա

7- Մամուրեան

} րոմանթիքներ եւ
դասականներ

} Նարպէյ
Խրիմեան
Սրուանձտեանց

- 8- Տիսար
- 9- Ծերենց

ԳԼՈՒԽ Գ.
Իրապաշտներ

- 1- Արփիարեան
- 2- Զօհրապ
- 3- Բաշալեան
- 4- Կամսարական
- 5- Զօպանեան
- 6- Սիպիլ
- 7- Հրանդ
- 8- Պարոնեան
- 9- Երուխան

ԳԼՈՒԽ Դ.
Արուեստագէտ Սերունդ

- 1- Թէքէեան
- 2- Պարթեւեան
- 3- Տ[իկի] Եսայեան
- 4- Մեծարենց
- 5- Մալեգեան
- 6- Լեւոն Սեդրոսեան
- 7- Զարդարեան
- 8- Թլկատինցի
- 9- Զրաքեան
- 10- Մրմրեան
- 11- Չէօկիրեան
- 12- Բարսեղեան
- 13- Դուրեան (Եղիշէ)
- 14- Սեւակ
- 15- Վարուժան
- 16- Սիամանթօ
- 17- Մ. Կիրճեան
- 18- Որբերեան

որոնց իրաքանչիւրին
մէջ երեւան կը բերուին,
ամփոփ գիծերով,
մեր գրականութեան
ընդհանուր
յեղաշրջում կատարած
նուաճումներ

Գ[ԼՈՒԽ] Ե.
Պատերազմէն վերջ

- 1- [Անընթ.]
- 2- Զարիֆեան
- 3- Համաստեղ
- 4- Շ. Շահնուր

5- Ն. Պէշիկթաշլեան

6- Ծ. Նարդունի

7- Հ. Զարդարեան

Գ[ԼՈՒՍ] Զ.

Վերջաբան

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 4

Գ. Կիրակոսեանէն՝ Յակոբ Օշականին

Նիկոսիա, 26 Ապրիլ 1935

Մեծայարգ

Տ. Յ. Օշական

Երուսաղէմ

Յարգելի Տիար,

Ստացանք Ձեր Ապրիլ 10 թուակիր նամակը, որուն բովանդակութիւնը իր ամբողջ մանրամասնութեանը մէջ նկատողութեան առաւ Դասագիրքերու Յանձնաժողովը:

Կը փութանք հաղորդել թէ լուրջ տարակարծութիւններ չկան մեր նախորդ նամակով եղած թելադրութեանց եւ Ձեր առաջադրութեանց միջեւ: Ինչ որ կը մնայ՝ դժուար չէ կարգադրել:

Գալով Ձեր ներկայացուցած նոր առաջարկութեան, որով կ'ըսէք թէ նախընտրելի է աւելի խոշոր տեղ յատկացնել Արեւմտահայ Գրականութեան պատմութեան քան ինչ որ ծրագրուած է մեր կողմէ ալ ընդունուած էր նախապէս, դիտել կու տանք թէ այդ տեսակ ընդարձակում մը մեզ շատ կը հետացնէ մեր նախատեսութենէն, տրուած ըլլալով որ այս տարի մեր հրատարակելիքը նախակրթարանի բարձրագոյն դասարաններուն յատուկ հաշերէնի դասագիրք մըն է, եւ ձեր երկասիրութիւնը իր ընդունուած ձեւին մէջ իսկ այդ դասարաններու տարողութենէն վեր էր իր մեծագոյն մասով: Որով՝ նախ գործը աւելի եւս չծանրաբեռնելու եւ յետոյ ալ մասնաւորաբար Գրականութեան Պատմութեան բաժինը ամբողջական եւ կատարեալ գործ մը ընելու բաղձանքով՝ չպիտի կրնանք ընդունիլ Ձեր այս առաջարկը եւ պիտի բաւականանանք միայն հեղինակներու գլխաւոր գործերուն յաւելումական յիշատակութեամբը: Լաւագոյն պիտի ըլլար նոր հատորով մը տալ Գրականութեան Պատմութիւնը՝ Ձեր արդէն պատրաստած ուրուագիծը ընդլայնելով եւ անոր վրայ աւելցնելով Արեւելահայ Գրա-

կանութեան մասը, որով թէ ընդարձակ եւ թէ ալ ամբողջական գործ մը պիտի ըլլար անկեալ: Այս տեսակ դասագիրքի մը պէտքը զգալի ըլլալով՝ Միութեան Կեդրոնին մօտ պիտի մատնանշենք կարելորութիւնը եւ պիտի ջանանք ընդունիլ տալ անոր հրատարակութիւնը եւս առանձին հատորով մը, եթէ տրամադիր էք այս աշխատանքը կատարելու: Ասիկա սակայն ներկայ շրջանի մեր հրատարակութեանց ծրագրէն դուրս է եւ ապագայի խնդիր:

Հետեւաբար, Դասագիրքերու Յանձնաժողովը կը պահէ իր նախորդ որոշումը, այնպէս ինչպէս հաղորդեց Ձեզի եւ դուք ալ մեր ըրած թելադրութեանց գործադրութեանց մասին հարկ եղած հաւաստիքները տուած էք արդէն: Փափաքելի էր սակայն որ դասագիրքին ետեւը դրուելիք Արեւմտահայ Գրականութեան Պատմութեան ուրուագիծը ամբողջանար Արեւելահայ Գրականութեամբ, եթէ լուրջ արգելք մը չունիք այդ փոքր աշխատանքը եւս կատարելու:

Կ'ուզենք ճշդել նաեւ սա պարագան թէ Հայերէնի դասագիրքը մօտաւորապէս 30 պրակ պէտք է ըլլայ ի հարկին առ առանելն 1-2 պրակ անելի:

Գալով տպագրութեան, գրեցինք Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որուն պատասխանը ստանալէ յետոյ վերջնական կարգադրութիւնները պիտի ընենք: Փորձերու սրբագրութիւնը տեղի պիտի ունենայ հոս եւ փոքր չափով մըն ալ Ձեր միջոցաւ: Առաջին ծանր փորձը մենք պիտի ընենք, իսկ երկրորդը դուք իբր հեղինակ, որպէսզի ապահով կարենանք ըլլալ թէ ծանր սխալներ եւ վրիպումներ տեղի ունեցած չեն տպագրութեան մէջ: Գործածուելիք տառերուն մասին ալ գրեցինք Ս. Պատրիարք Հօր եւ խնդրեցինք որ Ձեզի հետ խորհրդակցաբար որոշուին տառերը եւ մեզի ալ նմոյշ մը դրկուի առաջուրնէ:

Աւելորդ է ըսել՝ կը սպասենք նոր առնուելիք կտորներուն եւս, որպէսզի կարելի ըլլայ զանոնք նկատողութեան առնել տպագրութենէն առաջ:

Յարգանքով

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆ

Գ. Կիրակոսեան

Մեծայարգ Տ. Գ. Կիրակոսեան
Ընդհ. Տնօրէն Մ. Կ. Հաստատութեանց
Նիկոսիա

Մեծայարգ Տիար,

Ի պատասխան ձեր 26 Ապրիլ թուակիրին կը փութամ յայտնել թէ այս փութով ձեր հասցէին դրկած եմ *երեսուն կտոր*, յարակից աշխատանքներով:

Ձեր նամակին ստացումէն յետոյ ուր կը շեշտուէր պէտքը հեղինակներու վրայ աւելի լայն տողերու, փորձ մը ըրի Մ. Չերազի եւ Ռ. Որբերեանի գրական դիմագիծը աւելի ընդլայնուած տալու, ինչ որ պիտի կատարուէր, ըստ իմ առաջարկին, գիրքին ետեւը: Կարիքը կը ներկայանայ, յարմարելու համար ձեր ծրագրին, հեղինակներու վրայ գրուած բաժինները բերելու այդ բլանին: Ու տպագրութեան ընթացքին կատարելի աշխատանք մըն է ատ: Եթէ ես կը գորգորամ տակաւին իմ ծրագրիս վրայ, գրականութեան պատմութեան ներքին ոլորտն է բուն ազդակը այդ փափաքիս: Ուրիշ բան է մարդը տնկել իր կտորին ներքեւ՝ ինքնիրեն, մի՛նակ: Ուրիշ՝ գայն տեսնել քովն ի վեր իր նմաններուն, իր մասերովը ամբողջին իր նպաստին մէջ: Յետոյ, մինչդեռ առանձին ընթացքին մէջ կառուցում, շրջանակ, ընդհանուր գաղափարներ ու *սխաթեմ* պիտի գային առաջին բլանի, հոս ատոնք չեն կրնար խնդրոյ նիւթ դառնալ:

Ձեր այն առաջարկին թէ Հ[այ] Գրականութեան Պատմութեան դասագիրքի մը պատրաստութեան պէտքն ու գաղափարը կը պաշտպանէք պատկանեալ մարմնին մօտ, հեռու է զիս խանդավառելէ, վասնզի դպրոցի համար գիրք գրելու ատենս անցեր է ալ: Այդ պատմութիւնը *տիրական* միայն կրնայ գրուիլ: Ու ատիկա տպող չ'ունենար: Մինչդեռ, դասագիրքին մղումին տակ դասագիրքը լուսաստորող, նոյն ատեն մեր գրականութիւնը ամփոփ գիծերու մէջ համադրող իմ ձեռնարկը աւելի ներողամտութեան արժանի կը նկատեմ: Նորէն ձեր գիտնալիքն է ատիկա:

Ղրկուած կտորները ծրագրային նկարագրով աշխատանք ունին իրենց կից: Կը խորհիմ թէ անոնց մէկ կարելոր մասը մատչելի է քիչ շատ պատրաստուած ուղեղին: Այդ մարգանքները, առանց

այդ պատրաստուած ուսուցչին, անկարելի կը դառնան: Երբեմն մտքէս կ'անցնի անոնց իրագործումը գրել զատ գիրքով մը: Կըր-նա՞ք մտածել այդ ուղղութեամբ: Ֆրանսերէն բոլոր ընթերցման գիրքերը ունին *ուսուցչին գիրքը*:

Ծառալի մասին ձեր սահմանը չեմ կարծեր որ տրականական խստութիւն ունենայ: Ծահանին¹⁷ հետ խորհրդակցեցայ տարուան մէջ բացատրելի նիւթերու քանակին վրայ: Երեսունէն ասելի չի կարծեր ան: Ես ալ այդ փորձառութիւնը ունիմ: Դասագիրքին 80-90 կտորները երկու տարուայ լիովի նիւթ կը մատակարարեն: Հի-մա չեմ կրնար ճշդել թէ այդ աշխատանքը քանի՞ պրակ կրնայ ըլլալ: Բայց լաւ ու նորթ թուղթի վրայ 4-500 էջը անհեթեթ բան մը չ'ըլլար: Ամէն պարագայի, երբ քանի մը ֆորմա տպուի, այն ատեն պարունակութեան հարցը յստակ կը դառնայ:

Հեղինակներու բաժինը գիրքին մէջ տարածելէ վերջը, յաւել-ուածին բաժինը խնդրական կը դառնայ այլեւս: Ծատ շատ շրջա-նակներ միայն պիտի հանուին. դպրոցներու դիմագիծ եւ շրջափո-խութիւն: Ատիկա կը կատարեմ նաեւ արեւելահայ գրականութեան ալ վրայ:

Տպագրութեան հարցին համար այսօր տեսայ Մեսրոպ Սրբա-զանը: Պիտի կրնամ բան մըն ալ զեղչել տալ, վասնզի թուղթի մասին յստակ գաղափար չունէին: Պրպտումներս ցոյց տուին թէ թուղթը կարելի էր ասելի աժան հայթայթել: Այն ատեն այդ հա-մեմատութեամբ ֆորմային գինն ալ կ'իյնայ: 2 հազար ֆորմա¹⁸ ես եմ խորհած: Եթէ հազար օրինակի միայն պէտք ունիք, այն ա-տեն շատ ասելի կ'աժաննայ: Այս մասին գրեցէք ինծի ձեր տրա-մադրութիւնը:

Անշուշտ իմ զբաղումներս պատճառ են որ չկարենամ զբաղիլ փորձերով: Բայց *վերջին փորձը անպատճառ կը տեսնեմ*: Միւս կողմէն՝ գիրքը պէտք է հասնի յառաջիկայ դպրոցական շրջանին համար: Այնպէս որ ձեռագիրներուն ուսումնասիրութիւնը բարի ե-ղէք օր առաջ կատարելու եւ տպագրութեան ձեռնարկելու որքան կարելի է շուտ: Հինգ ամիս կայ առջեւնիս ու յոյս ունիմ թէ կը յաղթենք դժուարութեանց:

Տակաւին առնուելիք 10 կտոր ալ կայ, որոնց աշխատանքը հե-տզհետէ կ'իրագործեմ ու կը դրկեմ:

Սպասելով ձեր պատասխանին

Յարգանքով

Յ. Օշական

Նիկոսիա, 24 Մայիս 1935

Մեծայարգ
Տիար Յ. Օշական
Երուսաղէմ

Յարգելի Տիար,

Ստացանք Ձեր Մայիս 8 թուակիր նամակը եւ առանձին ծրարով դրկուած 22 (եւ ոչ թէ 30 ինչպէս հաղորդած էիք) կտոր բնագիրները յարակից թուղթերով միասին:

Այս նոր կտորներուն ուսումնասիրութիւնը նոր հարկադրանք մը կ'ըլլայ անդրադառնալու գիրքին ծաւալի խնդրին եւ անգամ մը եւս կրկնելու թէ գործը պէտք չէ անցնի առաւելագոյն 30 պրակի սահմանը՝ ամէն գնով: Ոչ միայն նիւթական պատճառներով, այլ նաեւ անոր համար որ դասագիրքը իր այդ ծաւալով լիովին կը բաւէ արդէն երկու երեք տարւոյն դասարանական աշխատանքի ստիպուած ենք այս չափը յարգել եւ խնդրել Ձեզմէ որ հնարաւոր բոլոր խտացումները եւ սեղմումները կատարէք 30 պրակը չանցնելու համար:

Գալով խտացումի աշխատանքին՝ ատիկա դժուար չէ կատարել, քանի որ զեղչումի խնդիր մըն է պարզապէս եւ ոչ թէ նոր մշակումի, որուն համար թերեւս ծամանակը պակսէր Ձեզի: Արդարեւ, արագ ակնարկով մը կարելի է նշմարել թէ դասագիրքի կազմութեան ծրագիրը չափազանց լայն բռնուած է: Յիշենք քանի մը պարագայ, որոնց մեծագոյն մասին անդրադարձած էինք արդէն նախապէս եւ պէտքը շեշտած կարգ մը ամփոփումներու:

ա)- Մէկէ աւելի հեղինակներ կան որոնցմէ կտորներ առնուած էին նախապէս եւ հիմայ յաւելուածական առաքումին մէջ կը գտնենք երրորդ, չորրորդ եւ աւելի կտորներ այդ հեղինակներէն. օրինակ՝ Վարուժանէն, Սիամանթոյէն, եւն.: Առնուած կտորներուն արժէքը չէ որ խնդրոյ առարկայ կ'ընենք, բայց պէտք է նկատի առնել նաեւ թէ ուր կը հասնի գիրքին ծաւալը եւ պէտք է հրաժարիլ նոր կտորներէ: Հեղինակէ մը մէկ երկու կտոր լիովին կը բաւէ. երբ մանաւանդ գրական վերլուծումի խոր աշխատանք մը կը կատարուի անոնց վրայ եւ ի յայտ կը բերուի նաեւ գրողին դէմքը:

բ)- Երբոր գիրքին ծաւալը սեղմելու պարտադրանքը ունինք, առանց մեծ անպատեհութեան կրնանք դուրս ձգել Ծաքարեանի,

Տողրամանեանի եւ Մանուէլեանի պէս գրողները:

գ)- Տիգրան Ամիրճանեանի բանաստեղծութեան բնագիրը դրանելէ զատ, տուած էք նաեւ անոր թարգմանութիւնը: Այս վերջինը աւելորդ է, ինչպէս անհրաժեշտ չէ նաեւ այդ կտորին հետ բաղդատութիւնը Վարուժանի նամակին զոր կարելի է մատնանշել իբր դուրսէն կատարուելիք ընթերցում: Նոյնը նաեւ Ինտրայի մէկ կտորին հետ Վարուժանէն եղած մերձեցումին համար:

դ)- Ծանօթութեանց բաժինը շատ լայն բռնուած է եւ անհրաժեշտ է սեղմել ջնջելով միջակ դժուարութեամբ բառերը, որոնց բացատրութիւնը անհրաժեշտ չէ բարձրագոյն դասարաններուն համար եւ ուրիշներ ալ պէտք է ամփոփել: Այսպէս, մեր խօսքը մասնատրելով Որբերեանի կտորին վրայ կատարուած աշխատանքին՝ անհրաժեշտ չի թուիր, օրինակ, 1, 3, 4 եւ 5 բառերուն ծանօթացումը եւ "Ալեմտաղի"ի, "Ծամիլ"ի, "Ենիշէրի"ի եւ "րէիզ"ի պէս բառերը կարելի է տալ 2-3 տողով, փոխանակ 10-20 եւ աւելի տողեր յատկացնելու: Աւելին թող տայ ուսուցիչը, եթէ պէտք տեսնէ: Նկատելի է որ "րէիզ" բառին ալ բացատրութիւնը կրկնուած է:

ե)- Առնուած բոլոր կտորներուն տակ շարադրութեան նիւթ մը աւելորդ ծանրաբեռնում է թէ՛ դասին եւ թէ՛ դասագիրքին համար:

զ)- Վերք Հայաստանիէն առնուած կտորին դրած էք նաեւ թարգմանութիւնը: Կրնաք պահել վերջինը եւ բնագրէն ալ քանի մը նախադասութիւն կամ փոքր հատուած մը միայն տալ ծանօթութեանց բաժնին մէջ՝ հեղինակի լեզուին իբր նմոյշ:

Այս բոլորը ցոյց կու տան թէ կարելոր չափով մը կարելի է ամփոփել ու զեղչել ձեռագիրը, որպէսզի 30 պրակը չանցնի: Պէտք չէ անգիտանալ թէ անկէ կախում ունի դասագիրքին տպագրական ծախքը, որ չափազանց նկատուած է Կեդրոնին կողմէ, որուն հաղորդած էինք Ձեզի հետ մեր կատարած բանակցութիւնները եւ ծանուցած պիտե՛նէ, որ 200 ոսկիէն աւելի գումար մը պիտի ըլլար: Կեդրոնի հետ մեր բանակցութեանց ելքը մեծ չափով կախում պիտի ունենայ հետեւաբար Ձեզի ըրած մեր թելադրութեանց գործադրութենէն, որ զգալապէս պիտի զեղչէ ծախքերը եւ պիտի դիրացնէ գործին կարգադրութիւնը: Կը խնդրենք որ այս պարագան նկատի առնէք:

Միւս կողմէ, Ձեր ուշադրութեան կը յանձնենք նաեւ սա կէտերը.

ա)- 2Է՞ք կարծեր որ նախակրթարաններու բարձրագոյն դասարաններու տողոց (Ե. Զ. Է.) կարողութիւնը գերզնաճատել պիտի

ըլլար երբ, օրինակ, անոնց յանձնուէր հեղինակ մը ամբողջութեամբ կարդալու եւ ուսումնասիրելու աշխատանքը, անոր լոյսին տակ վճռելու համար թէ ո՞րն է անոր գլուխ-գործոցը:

բ)- Հեղինակներու կենսագրական գիծերը, որոնց իբր նմոյշ տուած էիք Որբերեանը եւ Չերազը, անոնց մշակման ծաւալի մասին ուզելով մեր կարծիքը, կը գտնենք թէ՛ ընդարձակ եւ թէ՛ տըղոց կարողութենէն բարձր: Ձեր առաջին առթիւ դրկած կտորներուն տակ դրուած կենսագրական գիծերուն վրայ յանձնարարած էինք աւելցնել ներկայացուած հեղինակին գործերուն յիշատակութիւնը եւ ատիկա բաւական պիտի ըլլար, առանց վերլուծական մանրամասն փորձի մը՝ ի յայտ բերելու համար անոր գրական դէմքը, եւն.: Տպագրական մէկ էջէն շատ աւելի են Որբերեանի եւ Չերազի մասին գրուածները եւ տեղ տեղ ալ դժուար ըմբռնելի Ե. եւ Ջ. եւ նոյնիսկ Է. դասարանի տղոց համար: Որով պէտք կ'ըլլայ տղոց մատչելի ոճով մը տալ հեղինակի ծանօթացման եւ այլ բացատրութիւնները: Ասկէ անկախաբար, Որբերեանի մասին գրուածը շատ դրուատալից թուեցաւ մեզի եւ ամէն պարագայի տակ շատ մանրամասն՝ Չերազի կենսագրական գիծերուն պէս:

գ)- Վերջին անգամ դրկուած կտորներուն վրայ եղած մշակմանց մէջ տեղ տեղ պակասներ կան. բառ, եւն.: Կը պակսին նաեւ Որբերեանի ծննդեան եւ անոր ու Չերազի մահուան թուականները որոնք կարելոր են կենսագրական գիծերուն համար: Սխալ պիտի ըլլար Չերազի համար ըսել թէ մեռաւ "գրեթէ լքուած", երբ յայտնի է թէ ան նիթական անձկութեան մէջ չէր բնաւ, յոբելեանով պատուուեցաւ ու այդ առթիւ հաւաքուած դրամին ալ պէտք չունեցաւ եւ իր կարգին նուիրեց ազգին:

Բագրատունիի թարգմանական գործերուն յիշատակութիւնն ալ ամբողջական չէ, մինչդեռ շատ դիւրին էր անոր կենսագրական գիծերը տալ, իր գործերուն ամբողջական թուումով միասին՝ քաղելով վաւերական աղբիւրներէ: Անշուշտ այս վրիպումները չէին ըլլար եթէ քիչ մը անապարանքով կատարուած չըլլար այս վերջին աշխատանքը:

Վստահ ենք որ կ'ըմբռնէք մեր նիթական եւ այլ մտահոգութիւնները եւ Ձեր լաւագոյնը կ'ընէք դիւրացնելու համար գործին կարգադրութիւնը, յայտնուած բաղձանքին համաձայն մշակելով մնացած կտորները եւ արդէն դրկուածներուն վրայ ալ գործադրելով մեր թելադրութիւնները:

Առանձին ծրարով կը վերադարձնենք 22 կտորները եւ կը խնդրենք որ փութացնէք մնացածը:

Ապասելով Ձեր պատասխանին,

Յարգանքով

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆ

Գ. Կիրակոսեան

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 7

Յ. Օշականէն՝ Գ. Կիրակոսեանին

5 Յունիս 935

Երուսաղէմ

Մեծայարգ Տիար Գ. Կիրակոսեան
Ընդհ. տն. Մ. Կ. Հաստատութեանց
Նիկոսիա

Մեծայարգ Տիար,
Ընդունեցի Ձեր 24 Մայիսը եւ ձեռագիրներու ծրարը:
Խօսելէ առաջ հատորին նկարագրի մասին, կը մօտենամ ձեր
ցուցմունքներուն:

Ա)- *Ծաւալի հարց*: Երբ անյադթելի կը գտնէք արգելքները՝
բանական է որ գիրքը ամփոփուի պարտադրուած շրջանակէն
ներս: Ինծի համար անորոշ է տակաւին մշակուած նիւթերուն
ստանալիք պրակային կազմը: Թերեւս պակսին, թերեւս աւելնան:
Վերջին պարագային անշուշտ զոհուելիքները պիտի ըլլան ա)
բաղդատաբար նուազ կարեւոր դէմքեր, բ)- Զարդարեանի, Պէ-
շիկթաշլեանի, Վարուժանի, Զօհրապի կտորներուն վրայ վեր-
լուծումները որոնց ծաւալը մեծ է ինքնին եւ զորս առաջարկեր էի,
նախորդ նամակներով, բաժնել գիրքին մարմինէն ու իբր յաւել-
ուած կցել անոր վախճանին: Թէեւ այս կարգադրութիւնը պիտի
վնասէր գործին, բայց ինչ արած: Դարձեալ, միշտ յորդումի պա-
րագային՝ կը հրաժարիմ յառաջաբանէն եւ վերջաբան՝ գրակա-
նութեան պատմութեան ամփոփոյթէն: Ինչպէս կը զգաք արդէն,
նպատակս բնագիրներու կարելի թիւ մը ապահովելն է գործին:

Բ)- *Կտորներու հարց*: Մէկ հեղինակէ առ առաւելն երկու կը-
տոր: Համաձայն եմ: Ձեր ցուցմունքը (անընթ.) ընթերցուելիք կը-
տորը թելադրել, իմ ալ գործին կու գայ:

Գ)- Ամիրճանեանի, Բագրատունիի, Աբովեանի, Սունդուկեա-
նի, Պէշիկթաշլեանի կտորներուն արդի աշխարհաբարով թէ իրենց
բնագիրներուն բարբառովը երեւան գալը գործին մէջ կարեւոր

պարագայ մըն է: Պիտի խնդրէի որ յստակ բանաձեւէիք ձեր նախասիրութիւնը: Ըստ իս, երկուքն ալ: Բայց զիջողութիւն՝ ծաւալի ուրուակահին:

Դ) *Բառերու եւ ծանօթութեանց բաժին:* Աչքէ անցուցի անոնք որոնց վրայ մասնակի դիտողութիւն էիք ըրած: Ներեցէք որ ես ալ ըսեմ ուսուցչի իմ փորձառութիւնս. փնտռտութի բաժինը որքան քիչ ձգենք ուսուցչին, այնքան ծառայած կ'ըլլանք տղուն: Այս է եղեր իմ մեկնակէտը այդ աշխատանքին ընթացքին: Մնաց որ ամբողջ գործին մէջ նման կետերու թիւը տասնէն ասելի չէ:

Ե) *Շարադրութեանց խնդիր:* Ես դիտած էի արդէն այդ ծանրութիւնը եւ ծրագրած ալ նիւթերը առանձին խմբել ու նետել գիրքին վերջը: Կը կատարուի ատիկա, տպագրութեան ընթացքին: Միայն անոնց թիւն է որ չի կրնար գեղշուիլ: Թերեւս մշակման թելադրութիւնները սղուին: Ասիկա յստակ կ'ըլլայ ինծի համար, երբոր իրերայաջորդ մարմինի մը ձեւին իշնան աչքեր: Միւս կողմէն շարադրութեան նիւթերու նոր ծրագիրներ ալ, մէյ մէկ տողոց, առանց բլանի ու առանց ցուցմունքի: Ասկէ զատ այդ բաժինն սկիզբը (եթէ չգրուի յառաջաբանը) ընդհանուր թելադրանքներ այդ դասին մասին, նիւթերու ընտրութեան եւ մշակման մեծ օրէնքները մատչելի ընելով:

Զ) Ձեր այն դիտողութիւնը թէ տղայ մը չի կրնար հեղինակէ մը ամբողջ գործ մը կարդալու ժամանակ գտնել, այդ գործին մասին տպաւորութիւն մը գրի առնելու համար, թիրիմացութիւն մը կ'ենթադրէ: Այդ շարադրութիւնը կը թելադրէ որեւէ գիրք մը, օր մը կարդացուած: Ու 15-16 տարեկան տղաք անշուշտ որ հատոր մը կրնան կարդացած ըլլալ, ասոր մասին քանի մը էջ բան ըսելու:

Է) Ձեր դիտողութեանց ծանրութեան կեդրոնը կը կազմեն հեղինակներու մասին ըսուելիքին որակն ու քանակը:

Չերագի եւ Որբերեանի վրայ դրկուածները փորձեր էին, եւ ոչ թէ ասարտած կաղապարներ: Պիտի ընէիք ձեր թելադրութիւնները, ըստ այնմ գտնել տալու համար միջին եղանակ մը: Չէք ըրած ատիկա: Դուք զանոնք տեղ տեղ դժուարիմաց, տղոց տարողութեան վեր եւ երբեմն ալ դրուատալից կը գտնէք: Բայց չէք ըսեր հաստատ բան: Բարի եղէք արժանաւոր ուշադրութեամբ մօտենալ հետեւեալ կետերուն

ա) Կազմուած դասագիրքին մէջ գարագթեռ շինող պարագայ մըն է. գոնէ ըլլալու են հեղինակներու մասին տրուած նշմարները, եւ առաւելապէս ատոնց որակն ու քանակը: Ծիշդ չէ իմ կար-

ծիքով, գրողի մը կտորին վերլուծումէն յետոյ, քանի մը տող չէզոք թուում մը տալ ու անցնիլ, ինչպէս ըրած են *Թանգարանին*¹⁹ հեղինակները: Փափաքելի չէ դարձեալ գոհանալ հեղինակի մը կենսագրական գիծերով որոնք յատուկ են ծառայեցուած անոր ամբողջական դիմանկարին, ինչպէս ըրած է *Գանձարանը*²⁰: Նոյնպէս անճիշդ բան է ընթացիկ եւ flatlé տարրերով էջ մը տարտամ բան զրուցել աս ու ան հեղինակին հասցէին, ինչպէս կը դիտուի ասիկա *Մեղրագետին*²¹ մէջ: Հայ գրողներու վերջաբանական 4-5 տողնոց յայսմատորքեան յիշատակութիւնն ալ պղպեղն է եղանակին: Այն ատե՞ն: Հարկը կը ներկայանայ *կապուիլ միջինի* մը որ տար

1)- Գրողին անձը իր շատ մեծ գիծերուն մէջ (ուսուցիչ, գործիչ, խմբագիր եւ այլն)

2)- Գործերը, կարեւորներուն վրայ ամփոփ, քանի մը տողնոց դատումով մը որ տղուն միտքին մէջ այդ անունները *մինակ պիտի չձգէր*:

3)- Մեծարժէք գործի մը (միշտ նոյն հեղինակին) ամփոփ վերլուծումը:

4)- Աստիճանը, դերը, տեղը:

5)- Գրական պատմութեան *գատրան* (այս վերջինը անհրաժեշտ կը դառնայ այն պարագային երբ գիրքը չունենայ այդ բաժինը իբր յաւելումս):

Այս ամէնը առհասարակ մէկ էջի մէջ: Այն պարագային երբ դասագիրքը պիտի չունենայ գրականութեան պատմութեան թէկուզ համառօտ ընթացք, սա ձեւով աշխատանք մը պիտի դարմանէր պակասը, դասագիրքին տալով շեշտ նկարագիր մըն ալ:

բ)- Նախապէս դրկուած կտորներու մէջ, հեղինակներու շուրջ 8-10 տողնոց նշմարներ կային: Ձեր թելադրումը՝ ատոնց տակ գործերու թուում մը աւելցնել՝ տղուն միտքին մէջ անուններ աւելցնել միայն պիտի նշանակէր:

Այնպէս որ ձեզի կը մնայ վերջնական ձեւը գտնելու բաժինը:

Ը) Ձեմ հասկնար թէ ինչու՞ Բագրատունիի մը թարգմանութիւններուն ամբողջական թուումը պահանջուի: Տղուն ինչո՞ւն պէտք թէ դասական գրաբարով (անընթ.) ալ թարգմանած է անիկա իրեն արդէն կարեւորագոյնները տրուած են: Իմ տուածս շատ ու շատ է. քանի որ թարգմանութիւն մը թարգմանութիւն է ի վերջոյ: Լ. տը Լիլի²² *Հոմերոսը* չեն յիշատակեր գրականութեան պատմութեան մեծ գիրքերն անգամ: Ես ըրի աւելին, վասնզի Հ[այկ] *Դիւցազնի* վրիպանքը կ'ուզէի փրկել դասական արուեստի

հանգանակներ եւ օրինակներ (modèle) տալով անոր:

Թ) Հեղինակներու ծնունդ-մահ թուականները կը տրուին անպայման:

Ժ) Տակաւին ունիմ *Ռաֆֆի, Տեմիրճեան Դ., Պատկանեան, Զարեան, Զարեանց, Տէրեան, Արփիարեան, Եղիա, Պարոնեան, Մորացան, Մրմբեան, Սունդուկեանց, Ծանթ, Ա. Յարութիւնեան, Ս. Զօրեան, Ե. Դուրեան*, որոնցմէ 1-1,5 էջնոց բնագիր ու էջ մըն ալ յարակից աշխատանք: Այս աշխատանքին մեծ մասը կատարուած է արդէն:

Բանակցութիւններով, նամակներով թանկագին երկու ամիսներ սահեցան ու դժուար է գիրքը այլեւս պատրաստ ընել յառաջիկայ դպրոցական տարիի սկիզբին: Այնպէս որ լաւ կ'ըլլայ որ ձեր յառաջիկայ նամակով վերջնական եւ վճռական բաներ ըսէք ինձի:

Տպարանը նամակի կը սպասէ:

Յարգանքներով

Յ. Օշական

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 8

Գ. Կիրակոսեանէն՝ Յակոբ Օշականին

Նիկոսիա. 4 Յուլիս 1935

Մեծայարգ

Տիար Յ. Օշական

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Յարգելի Տիար,

Ստացած ենք Ձեր Յունիս 5 թուակիր նամակը, որուն պատասխանելէ առաջ նոր բանակցութիւններ սկսանք կատարել մեր Կեդրոնին հետ. տրուած ըլլալով որ հրատարակելի դասագիրքերուն տարողութիւնը եւ անոնց յատկացուած պիտճէն զգալապէս փոփոխութեան ենթարկուած են նիթական պատճառներով:

Հետեւաբար՝ յառաջիկային Ձեզի տալիք մեր վերջնական պատասխանը կախում պիտի ունենայ այս բանակցութեանց արդիւնքէն:

Յարգանքով

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆ

Գ. Կիրակոսեան

Տեղեկագիր
Ներկայացում Ն. Բ. Ը. Մ.ի Դասագիրքերու
Քննութեան Յանձնախումբին

"Հայկաշէն, Հայերէնի դասագիրք բարձրագոյն կարգերու", գործ Պ. Նշան Պ. Սահաթճեանի, Հալէպ, 1934,- կը բաղկանայ 760 ձեռագիր մեծ էջերէ եւ տպագրելի է երկու հատորի մէջ: Կը պարունակէ 95 դաս, բաժնուած երկու տարւան վրայ, շաբաթական երեք պահի եւ տարեկան երեսուն շաբաթի հաշուով: Առաջին հատորը իր առաջին մասին մէջ ունի 1- Ընթերցանութեան հատուածներ (30 հատ). 2- Քերականական վերատեսութիւններ (սկսելով շատ պարզ կանոններէ) եւ երկրորդ մասին մէջ՝ Ընդ-հիւանդութիւն Գրականութեան համառօտ եւ Հայ Գրականութեան աւելի ընդարձակ պատմութիւնները: Երկրորդ հատորը կը շարունակէ առաջինին մէջ սկսած Հայ Գրականութեան պատմութիւնը՝ կու տայ մոյշներ հին եւ նոր հեղինակներու գործերէն, կը ցուցակագրէ գրեթէ բոլոր հայ գրողներու անունները մինչեւ 1934, չմոռնալով նաեւ հասարակ լրագրողները եւ անոնց կողմէ յիշատակուած՝ ներկայիս ապրող հայ երգիչներն ու երգչուհիները, դերասաններն ու դերասանուհիները, նկարիչներն ու գծագրիչները:

Տարակոյս չկայ որ հեղինակը հաւաքիչի բաւական գնահատելի աշխատանք մը կատարած է իր այս գործով: Իբրեւ պատմութիւն՝ գիրքը ունի տեղեկութիւններու եւ բնագիրներու ստուար պաշար մը, որ անոր գլխաւոր արժանիքը կը կազմէ: Դժբախտաբար աւելի շատ են իր թերութիւնները, որոնք ըստ իս կը ներկայանան հետեւեալ կարգով.

1- Լեզուն հասարակ է, երբեմն նոյնիսկ անճիշդ: Ոճը աւելի քան տափակ է, բեռնաւորուած բազմաթիւ հասարակ-տեղիք բացատրութիւններով եւ ուռուցիկ վերադիրներով:

2- Ընդհ. Գրականութեան վերաբերող հատուածները թարգմանուած ըլլալ կ'երեւին հին դասագիրքէ մը, հաւանօրէն անգլիերէն. անոնք տեղ-տեղ սխալներ կը պարունակեն, գէշ կերպով կատարուած խտացումի մը հետեւանօք:

3- Հայ Գրականութեան պատմութեան բաժինին մէջ հեղինակին ըրած դատաստանները զուրկ են խորութենէ եւ ճշդութենէ, կը

կրեն ընդհանրապես գովական բնույթ մը, որ ծայրայեղութեան կը հասնի երբ ի մասնաւորի ժամանակակից եւ արդի գրողներու վրայ կը խօսի հեղինակը:

4- Ընթերցանութեան նիւթերը կարելոր չափով մը կազմուած են լրագրի յօդուածներէ, որոնք հազիւ ազգային բարոյախօսական արժէք մը միայն ունին, եւ քանի մը շատ նոր հեղինակներու կտորներէն (արեւմտահայ եւ արեւելահայ) որոնք չեն կրնար իբրեւ օրինակ յանձնարարուիլ աշակերտին:

5- Այս պատճառաւ կը պակսին 19րդ դարու լաւագոյն հայ բանաստեղծներէն եւ արձակագիրներէն ոմանց մտքին ու ոճին նմոշները:

6- Հեղինակներու մասին կենսագրական եւ այլ տեղեկութիւնները՝ որոնք դրուած են գործին վերջը՝ աշակերտին համար անպէտ են մեծ մասամբ՝ իրենց անհարկի առատութեամբը եւ ունին շատ սխալներ:

7- Հայ հին մատենագրութենէն մէջբերուած կտորները, բաւական ստուարաթիւ, ամենքն ալ գրաբար բնագրին ընդօրինակութիւնն են, ինչ որ անմատչելի կ'ընէ զանոնք մեր նախակրթարանի աշակերտութեան, հակառակ հեղինակին այն ենթադրութեան թէ այս դասագիրքին գործածութիւնը կանխող տարուան մը գրաբարի դասը բաւական եղած պիտի ըլլայ այդ բնագիրները հասկնալի ընելու համար աշակերտներուն:

Այս բոլոր պատճառներով, որոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ իր չափազանց ընդարձակ ըլլալը, յանձնարարելի չեմ գտներ սոյն ձեռագրին հրատարակութիւնը: Այսուհանդերձ հեղինակը մեծ ճիգ մը ըրած է զայն գրի առնելով: Իբրեւ պատմութիւնը Հայ Գրականութեան եւ անոր հետ զուգընթաց՝ զայն լուսաբանող հայ կեանքին, գործը զուրկ չէ արժէքէ եւ անշուշտ նաեւ առաւելութիւն մը կը ներկայացնէ նոյն նիւթը շօշափող այն գործերուն վրայ որոնք գոյութիւն ունին: Կարելի էր ընդունիլ անոր հրատարակութիւնը այն պարագային ուր ներկայացուած ձեռագիրներուն մէջ համեմատաբար լաւագոյնը գտնուելով՝ հեղինակին թելադրուէր լուրջ սրբագրութեան մը ենթարկել իր գործը:

Վահան Թէքեան

Նիկոսիա, 6 Մարտ 1935

Պատասխանելով Դասագիրքերու Յանձնաժողովիս որոշմամբ իրեն գրած նամակին, Պ. Յ. Օշական ղրկած է իր "Հայ Գրականութիւնը" աշխատասիրութեան 14 ձեռագիր պրակները, իրաքանչիւր պրակը 20 մեծադիր էջ: Սոյն առաքումին ընկերացուցած իր փետր[ուար] 6 թուակիր նամակին մէջ հեղինակը կը յայտնէ թէ գործը ամբողջ չէ տակաւին ու կը թուէ անունները 25ի չափ գրագէտներու որոնք դուրս մնացած են եւ որոնցմէ, կ'ըսէ, քաղուելու են մնացեալ բնագիրները: Ասով՝ գրքին վրայ պիտի կատարուի, ըստ իրեն, 80 էջի յաւելում մը: Դարձեալ, կը խօսի գրուելիք Յառաջաբանի մը եւ գրքին վերջը դրուելիք «արեւմտահայ գրականութեան պատմութեան 1-2 պրակ բոնող ամփոփ ուրուագիծ»ի մը մասին, որոնց եթէ տանք 80 էջ, կ'ունենանք ընդ ամէնը 400 մեծադիր էջ ձեռագիր, հաւասար գրեթէ նոյնքան տպագրական էջի:

Պ. Օշականի դասագիրքին բովանդակութիւնն է.

- 1- Հատուածներ մեր հին մատենագիրներու գործերէն, թարգմանուած աշխարհաբարի.
- 2- Արձակ եւ ոտանաւոր կտորներ կամ հատուածներ՝ արեւմտահայ ու արեւելահայ հեղինակներէ.
- 3- Կտորին կամ հատուածին հետեւող բաժին մը «Բառեր» խորագրով (երբեմն ալ՝ «Բառ եւ ծանօթութիւն») որուն մէջ կը մտնէ հեղինակին մասին կենսագրական եւ գնահատական հակիրճ ծանօթութիւն մը: Այս բաժինը երբեմն շատ կ'ընդարձակուի եւ կը պարունակէ պատմական, աշխարհագրական եւ ուրիշ տեղեկութիւններ՝ բաւական լայն սահմանի մէջ:
- 4- «Քերականութիւն» խորագրով բաժին մը, որուն համար հեղինակը կ'ըսէ իր նամակին մէջ թէ «անհրաժեշտ չի նկատեր եւ կրնայ ջնջուիլ», ինչ որ արդարեւ իմ ալ կարծիքս է:
- 5- Կտորին գրական վերլուծումը, զանազան անուններու ներքեւ եւ զանազան ստորաբաժանումներով, ինչպէս «Արտայայտութիւն», «Վերակառուցում», համաձայն քննուած կտորին ըստ իրեն ունեցած կարեւորութեան: Այս վերլուծումը միշտ շահեկան է, որովհետեւ կը մղէ աշակերտին միտքը գրուածքի մը խորը թափանցելու եւ մասերը ամբողջին հետ համեմատելով դատելու աշխատանքին՝ առան[ց] շատ կողմնակալութեան, բայց միշտ առաջնորդ ունենալով հիմնական [եւ] հաստատ սկզբունքներ եւ տեսակէտներ:

Դիտողություն մը որ կրնայ կատարուիլ այս բաժնին համար՝ երբեմն անոր շատ ընդարձակ բռնուած ըլլալուն մասին պիտի ըլլայ:

6- «Հրահանգներ», «Ծառադրություն» եւ «Հարցարան», որոնք մեծ մասամբ աղբնշտություն ունին ընդօրինակումն գրական կտորին հետ եւ կը ձգտին աշակերտը մտածելու եւ գրելու վարժեցնել: Գնահատելի է, մասնաւորապէս, շառադրութեան նիւթը տալու համար իր հետեւած վերլուծական եղանակը:

Տալով այս համառօտ բացատրությունը գրքին բովանդակութեան մասին, կը գտնեմ որ անոր տպագրությունն եւ իբրեւ դասագիրք գործածությունը օգտակար պիտի ըլլայ մեր նախակրթարաններու բարձրագոյն դասարաններէն զատ նաեւ երկրորդական վարժարաններուն համար:

Առ այս, փափաքելի պիտի ըլլար որ Պ. Օշական զայն ամբողջութեամբ աչքէ անցընէր վերստին, ինչպէս ինքն ալ պէտքը կ'զգայ ընելու, եւ ծանօթութեանց բաժինը քիչ մը սեղմէր, ինչպէս նաեւ միատեսակ ընէր բոլոր խորագիրները որ կը յատկանշեն այդ բաժնին զանազան մասերը. (օրինակ՝ «Բառեր», «Բառ եւ ծանօթություն», «Բացատրություններ», նոյն խմբաւորումին տարբեր խորագիրներն են Փաւստոսի, Խրիմեանի, Պէշիկթաշլեանի կտորներուն հետեւող բացատրութեանց մէջ գործածուած. այսպէս նաեւ՝ միւս խմբաւորումներու խորագիրներուն համար):

Իր աւելցնելիք կտորները պիտի քաղուին, կ'ըսէ Պ. Օշական, հետեւեալ անուններէն. Եղիա, Պարթեւեան, Ծաքլեան, Որբերեան, Սեդրոսեան, (Ծանթ?), Յարությունեան, Մալեգեան, Թերգեան, Տիկ. Եսայեան, Եղիշէ Եպ. Դուրեան, Արփիարեան, Հ. Ասատուր, Զարեան, Հրանդ, Սեւակ, Չեօկիւրեան, Բարսեղեան, Ծիրվանզադէ, Ռաֆֆի, Նարդոս, Դ. Տեմիրճեան, Տէրեան, Մուրացան, Արովեան, եւ կ'աւելցնէ որ Յանձնաժողովը կրնայ աւելցնել ուրիշ հեղինակներ եւս որոնք վրիպած են իր ուշադրութենէն:

Պիտի փափաքելի որ ըստ այնմ Յանձնաժողովս թելադրէ՝ նկատի ունենալ նաեւ Զրաքեան, Մրմրեան, Սրմաքէշխանլեան, Միք[այել] Կիրճեան եւ Օշական հեղինակները (Զարիֆեան բանաստեղծին հետ)՝ արեւմտահայերէն, եւ Զօրեան, Զարեան, Բալունց արեւելահայերը՝ խորհելով թէ Պարոնեանէն կայ արդէն եւ չեմ գտած հակառակ որոնումիս: Իսկ իր թուած արեւմտահայերէն ոմանք կրնան դուրս թողուիլ առանց անպատեհութեան. Հ. Ասատուրէն «Սօխմիար»ը առնուած է արդէն Զօպանեանի «Պարտիզակ»էն վերջ: Անտեղի չէ յիշեցնել նաեւ հիմներէն Նազարեան-

ցը, Նալպանտեանն ու Պատկանեանը (եթէ չկան) եւ փափաք յայտնել որ տեղ տրուի «Հայկ Դիցագն»էն էջի մը թարգմանութեան²³:

Պէտք է խնդրել նաեւ հեղինակէն՝ որ տառերու (բնագիրներուն եւ խորագիրներուն) մասին անհրաժեշտ ցուցմունքներն ընէ, այն պարագային որ տպագրութիւնը որոշուի: Տարակոյս չկայ թէ Կտորները, Բառերը, Վերլուծումները եւ Հրահանգներն ու Ծարդարութիւնները կը պահանջեն զատ-զատ կամ գոնէ 3-4 տեսակ տառերու գործածութիւնը:

Վահան Թէքեան

Նիկոսիա, 21 Մարտ 1935

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Թէքեան կը հրաւիրուի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւն՝ հայ գրականութիւն դասաւանդելու եւ հոն կը մնայ մինչեւ 1934:
2. Նկատի ունի Հայ Գրականութիւն դասագիրքը:
3. *Յակոբ Օշական-Վահան Թէքեան*, ներածական եւ ծանօթագրութիւններ Վաչէ Ղազարեանի, Պէյրութ, 1985, էջ 134:
4. Արշակ Ալպոյաճեան, *Վահան Թէքեան*, Պէյրութ, 1988, էջ 317:
5. *Նամականի*, կազմեց, խմբագրեց եւ ծանօթագրեց Աւետիս Սանճեան, Լոս Անճելոս, 1983, էջ 389:
6. Տես՝ կցեալ նամակ թիւ 1:
7. Սոյն նամակագրութիւնը եւ Դասագիրքերու Յանձնաժողովին վերաբերող նիւթերը կը գտնուին առանձին թղթապանակի մը մէջ, զոր ի յայտ բերած ենք Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան արխիւին մէջ, որ կը մնան անոնք:
8. Թէքեանի այս եւ յաջորդ կարծիքը նոյնպէս քաղած ենք վերոյիշեալ թղթապանակին նիւթերէն:
9. *Վահան Թէքեան, Մամուլի մէջ տպուած եւ անտիպ երկեր ու նամակներ*, հաւաքեց ու ծանօթագրեց Վաչէ Ղազարեան, Պէյրութ, 1987, էջ 292:
10. Տես՝ Բ. Օշական, *Նամականի*, հտ. Ա., Պէյրութ, 1983, էջ 15-16:
11. Այդպէս կը ճշդենք թուականը, նկատի առնելով որ Օշական իր Երեսօրէնին թուական դրած է Յուլիս 1942-ը:
12. Մուշեղ Իշխան, *Իմ Ռումիներս*, Պէյրութ, 1984, էջ 15:
13. Բ. Օշական, *Երկեր*, Երեւան, 1979, էջ 7:
14. Բ. Օշական, *Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան*, Ա.-Բ. գիրք, Երուսաղէմ, 1945, էջ 9:

15. Օշականի ստորեւ հրատարակուող բոլոր նամակներն ալ ձեռագիր են: Ձեռագիր են նաեւ Թէքէեանի գրութիւնները, մինչ մեքենագիր են Կիրակոսեանի նամակները: Բոլորին պարագային ալ զանոնք կը հրատարակենք անփոփոխ:
16. Վերջին այս նախադասութիւնը ձեռագիր է, ի տարբերութիւն մեքենագրուած միւս հատուածներուն:
17. Ծափան Պերպէրեան, հայ մանկավարժ, որ այդ շրջանին կը դաստանդէր Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանը:
18. Պիտի ըլլայ՝ օրինակ:
19. Հ. եւ Զ. Ասատուր, *Թանգարան*, Կ.Պոլիս, 1911:
20. Արամ Անտոնեան, *Գանձարան*, Կ.Պոլիս, 1920
21. Ռուբէն Զարդարեան, *Մեղրագէտ*, (Զ. գիրք) Կ.Պոլիս, 1914:
22. Լըքոնք տը Լիլ՝ ֆրանսացի բանաստեղծ եւ թարգմանիչ՝ Հոմերոսի *Իլիական* եւ *Ոդիսական* դիցազներգութիւններուն:
23. Հ. Արսէն Բագրատունի, *Հայկ Դիցազն*, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1858:

Ա. Տ.

ON THE HISTORY OF HAKOB OSHAKAN'S THE ARMENIAN LITERATURE

(SUMMARY)

ANTRANIK DAKESSIAN

After a short and concise introduction about the odyssey of the publication of Hakob Oshakan's **Hay Grakanoutiun** (Armenian Literature), Mr. Dakessian presents some unpublished material comprising the correspondence between Hakob Oshakan, and Grigor Kirakosian, the director of the Melkonian Educational Institute, Nicosia, Cyprus. Moreover, the material given here includes two reports by Vahan Tekeyan, evaluating two of the textbook manuscripts presented to the Ad hoc Committee, created by the Central Committee of the Armenian General Benevolent Union, which also had decided the publication of a series of textbooks of different subjects, for the use of high school students of the Armenian Diaspora, and have had declared opening of a competition inviting Armenian intellectuals, writers and men of letters to submit their manuscripts.

The correspondence published here, reveals the process of discussion between the author and Grigor Kirakosian about the contents of the textbook, after the Ad hoc Committee had decided upon the Oshakan manuscript, recommended by Vahan Tekeyan.